

ابزارهای مشتقه

بررسی فقهی و اقتصادی

غلام علی معصومی نیا

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح نامه: ابزارهای مشتقه و بررسی فقهی آن
پژوهشگرده: نظام های اسلامی، گروه علمی: اقتصاد، محقق: غلام علی معصومی نیا

ناظر علمی: آقای سیدعباس موسویان

ارزیابان علمی: آقایان سیدعباس موسویان و مجید رضایی

موضوع اصلی: بازار مالی اسلامی

موضوع فرعی: ابزارهای مشتقه

مدت انجام تحقیق: سه سال ۸۵-۸۲

ابزارهای مشتقه

بررسی فقهی و اقتصادی

غلام‌علی مصومی‌نیا

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: یزین صیغوری

چاپ اول: ۱۳۸۷ شماره‌گان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

شابک: ۳ - ۲۶ - ۲۹۸۲ - ۹۶۴ - ۹۷۸

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - سازمان چاپ و انتشارات

سرشناسه: مصومی‌نیا، غلام‌علی

عنوان و نام پدیدآور: ابزارهای مشتقه (بررسی فقهی و اقتصادی) / غلام‌علی مصومی‌نیا

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.

مشخصات ظاهری: ۴۸۰ ص.

قیمت: ۴۰۰۰۰ ریال شابک: 4-26-2982-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص ۳۳۵-۳۴۲، همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: لوراق بیدار مشتقه. موضوع: اوراق بیدار (فقه).

موضوع: مسائل مستحدثه. موضوع: اختیار معامله.

موضوع: فرلرئادها (فقه).

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده بندی کنگره: ۱۳۸۷ م ۶ ۳۴۴ / ۶-۰۳۴ EIG

رده بندی دیویی: ۳۳۲/۶۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۱۲۰۳۳۳۳

فهرست

۱۷	پیشگفتار.....
۲۱	مقدمه.....
۲۲	ادبیات موضوع.....
۲۴	پرسش‌های تحقیق.....
۲۴	روش تحقیق.....
۲۵	فرضیه تحقیق.....
۲۵	فصل‌های تحقیق.....
۲۷	فصل اول: کلیات و تعاریف.....
۲۷	بازار بورس.....
۲۹	بازارهای مورد استفاده در بورس.....
۲۹	جایگاه بازار بورس در اقتصاد.....
۲۹	بازار کالاها و خدمات.....
۳۰	بازار عوامل تولید.....
۳۰	بازارهای مالی.....
۳۰	دارایی.....
۳۱	تقسیم بازارهای مالی.....
۳۲	تأثیر بازار بورس در اقتصاد کلان.....
۳۲	۱. رشد اقتصادی و اشتغال.....
۳۴	۲. کنترل تورم.....

۳. کمک به عادلانه شدن توزیع درآمد..... ۳۵
۴. جلوگیری از فرار سرمایه‌ها..... ۳۵
- بورس‌بازی..... ۳۵
- ادله موافقان بورس‌بازی..... ۳۷
۱. کاهش دامنه تغییرات قیمت‌ها..... ۳۷
۲. نقدینگی بالا..... ۳۷
۳. واقعی‌تر شدن قیمت‌ها..... ۳۸
- ادله مخالفان بورس‌بازی..... ۳۹
۱. انتشار اخبار دروغ..... ۳۹
۲. انجام معاملات صوری..... ۳۹
۳. انتشار اطلاعات نادرست توسط مدیران شرکت‌ها..... ۴۱
۴. شباهت سفته‌بازی با قمار..... ۴۱
- ابزارهای مشتقه..... ۴۳
- نقش ابزارهای مشتقه در بازار بورس..... ۴۵
- الف. آثار مثبت ابزارهای مشتقه..... ۴۶
۱. کاهش ریسک قیمت‌ها..... ۴۶
۲. افزایش معاملات..... ۴۶
۳. افزایش درجه نقدینگی..... ۴۶
۴. کاهش هزینه خطر..... ۴۷
۵. افزایش کارایی..... ۴۷
- ب. آثار منفی ابزارهای مشتقه..... ۴۸
- وضعیت مطلوب بازارهای مشتقه..... ۴۹
- الف. عدم وجود انحصار..... ۴۹
- ب. شفافیت کامل اطلاعات..... ۵۰
- ج. کثرت فروشندگان و خریداران..... ۵۱
- فصل دوم: مبانی فقهی ابزارهای مشتقه..... ۵۳
- روش استنباط مسائل فقهی..... ۵۳
- تقسیم‌بندی احکام..... ۵۴
- الف. احکام واقعی و احکام ظاهری..... ۵۴

۵۵.....	ب. احکام اولی و احکام ثانوی
۵۵.....	حالات موضوع.....
۵۸.....	فلسفه وجودی عناوین ثانویه.....
۵۹.....	مصادیق عناوین ثانوی.....
۵۹.....	۱. حفظ نظام.....
۵۹.....	۲. مصلحت نظام.....
۶۰.....	۳. مقدمیت.....
۶۰.....	۴. شرطیت.....
۶۱.....	بررسی صیانی فقهی.....
۶۱.....	۱. قرارداد بیع.....
۶۲.....	۱. ۱. ماهیت بیع.....
۶۴.....	۱. ۲. اعتبار عین بودن مبیع.....
۶۹.....	۱. ۳. تعریف حق.....
۷۲.....	۱. ۴. اقسام حق.....
۷۳.....	۱. ۵. حکم صور شک.....
۷۵.....	۱. ۶. انواع بیع.....
۷۵.....	۱. بیع نقدی.....
۷۶.....	۲. بیع نسیه.....
۱۷.....	۳. بیع سلف.....
۷۱.....	۴. بیع کالی به کالی.....
۷۸.....	۱. ۷. احکام بیع.....
۷۹.....	۱. شرایط صحت بیع سلم.....
۸۷.....	بررسی ادله مزبور.....
۹۵.....	۲. بیع دین.....
۱۰۷.....	نظر علمای عامه در مورد بیع دین.....
۱۱۰.....	بیع دین موجل در برابر دین موجل.....
۱۱۱.....	الف. بیع دین موجل قبل از عقد در برابر موجل قبل از عقد.....
۱۱۳.....	ب. فروش دین موجل بالعقد در برابر موجل بالعقد.....
۱۱۴.....	بیع کالی به کالی.....
۱۱۴.....	بیع کالی به کالی در فقه امامیه.....
۱۱۷.....	مقتضای قاعده.....

- ۱۱۸ ادله قائلین به بطلان
- ۱۱۹ بررسی بیع کالی به کالی
- ۱۱۹ ۱. بیع کالی به کالی در تعبیر فقهای شیعه
- ۱۲۱ نتیجه
- ۱۲۲ ۲. نظر علمای اهل سنت
- ۱۲۴ ۳. معنای کالی به کالی
- ۱۲۶ شأن صدور روایات ناهیه از بیع دین به دین و کالی به کالی
- ۱۲۹ کلام آخر
- ۱۳۰ ۲. قرارداد صلح
- ۱۳۰ مشروعیت صلح ابتدایی
- ۱۳۱ مستقل بودن یا تابع بودن صلح
- ۱۳۳ صلح دین به دین
- ۱۳۶ ۳. عمل به شرط و عهد
- ۱۳۶ مستندات عمل به شرط و عهد
- ۱۳۸ میزان دلالت مستندات یاد شده
- ۱۴۰ اقوال در مسأله
- ۱۴۰ ۱. دلایل قائلین به اختصاص مستندات به شروط ضمن عقد
- ۱۴۰ الف. معنای شرط
- ۱۴۱ ب. اجماع
- ۱۴۲ ۲. دلایل لزوم عمل به شرط ابتدایی
- ۱۴۵ تحلیل عقلایی دیگر
- ۱۴۷ اقوال فقها در مورد عمل به شرط ابتدایی
- ۱۵۱ اقسام شرط
- ۱۵۲ شرایط صحت شرط
- ۱۵۲ مقذور باشد
- ۱۵۳ مخالف کتاب و سنت نباشد
- ۱۵۳ با مقتضای عقد منافات نداشته باشد
- ۱۵۴ مجهول نباشد
- ۱۵۵ ۴. نقش انگیزه در صحت عقد
- ۱۵۶ بازرسی جهت معامله
- ۱۵۸ نقش جهت معامله در صحت و فساد قرارداد از نظر فقه

- ۱۶۰ حکم فقهی بورس‌بازی
- ۱۶۱ بورس‌بازی در شرایط طبیعی
- ۱۶۲ ایجاد شرایط مصنوعی از قبیل پخش شایعات و تبانی و احتکار
- ۱۶۵ ۵. ضوابط کلی معاملات
- ۱۶۵ ۱. ۵. اصله الصحه
- ۱۶۶ ۲. ۵. اصله الزوم
- ۱۶۶ ۳. ۵. ممنوعیت اکل مال به باطل
- ۱۶۷ ۴. ۵. ممنوعیت ربا
- ۱۶۷ ۵. ۵. ممنوعیت غرر
- ۱۶۸ خلاصه
- ۱۶۸ ۱. ماهیت بیع
- ۱۶۹ ۲. اعتبار عین بودن مبیع
- ۱۶۹ ۳. ماهیت حق
- ۱۶۹ ۴. اقسام حق
- ۱۷۰ ۵. مطالب مربوط به خرید و فروش دین
- ۱۷۱ ۶. قبض ثمن در معامله سلف در مجلس عقد
- ۱۷۲ ۷. فروش مبیع در بیع سلم قبل از سررسید
- ۱۷۳ ۸. فروش مبیع در بیع سلم بعد از سررسید قبل از قبض
- ۱۷۳ ۹. شرط ابتدایی
- ۱۷۳ ۱۰. نقش جهت در صحت و فساد معامله
- ۱۷۴ ۱۱. ضوابط کلی معاملات

فصل سوم: قراردادهای آتی خاص و قراردادهای آتی یکسان ۱۷۵

- معرفی قراردادهای آتی خاص، قراردادهای آتی یکسان و قراردادهای آتی شاخص
- ۱۷۵ سهام
- ۱۷۷ قراردادهای آتی خاص یا اختصاصی
- ۱۷۹ ویژگی‌های قراردادهای آتی خاص
- ۱۸۲ اشکال‌ها و نارسایی‌های قراردادهای آتی خاص
- ۱۸۳ قراردادهای آتی یکسان یا استاندارد شده
- ۱۸۴ تعریف قراردادهای آتی

- ۱۸۵..... یادآوری یک مطلب.....
- ۱۸۶..... نقش اتاق پایاپای یا اتاق تسویه.....
- ۱۸۷..... ودیعه و تعدیل روزانه حسابها.....
- ۱۸۸..... تسویه حساب روزانه.....
- ۱۸۹..... چگونگی خروج از بازار قراردادهای آتی.....
- ۱۹۰..... انجام یک معاملهٔ جبرانی.....
- ۱۹۱..... بستن موقعیت معاملاتی پیش از موعد.....
- ۱۹۱..... استفاده از روش «مبادله با کالا» یا EFP.....
- ۱۹۱..... معامله‌گران بازارهای آتی.....
- ۱۹۳..... ۱. پوشش دهندگان ریسک.....
- ۱۹۴..... الف. بورس‌بازان یا سفته‌بازان.....
- ۱۹۵..... ب. آربیتراژیست‌ها.....
- ۱۹۶..... استراتژی پوشش دهندگان ریسک در بازارهای آتی.....
- ۱۹۷..... ۱. استراتژی خرید آتی برای پوشش ریسک.....
- ۱۹۷..... ۲. استراتژی فروش آتی برای پوشش ریسک.....
- ۱۹۸..... ۳. استراتژی فروش یا خرید آتی برای پوشش ریسک.....
- ۱۹۸..... الف. استراتژی فروش آتی برای پوشش ریسک.....
- ۱۹۹..... ب. استراتژی خرید آتی برای پوشش ریسک.....
- ۱۹۹..... ۴. استراتژی خرید آتی برای پوشش ریسک.....
- ۲۰۰..... ۵. استراتژی فروش آتی برای پوشش ریسک.....
- ۲۰۰..... ۶. استراتژی فروش آتی در یک صورت و خرید آن در صورت دیگر.....
- ۲۰۲..... استراتژی سفته‌بازان در بازارهای آتی.....
- ۲۰۳..... استراتژی خرید و فروش همزمان.....
- ۲۰۳..... ۱. شرایط «پیش بهین».....
- ۲۰۴..... ۲. شرایط «پس بهین».....
- ۲۰۴..... ۳. خرید همزمان یک قرارداد آتی و فروش همزمان یک قرارداد آتی دیگر.....
- ۲۰۵..... استراتژی آربیتراژرها در بازارهای آتی.....
- ۲۰۶..... یادآوری چند مطلب.....
- ۲۰۶..... ۱. بازده قراردادهای آتی.....
- ۲۰۷..... ۲. توافقاتی رپو یا «توافقاتی باز خرید».....
- ۲۱۳..... تنظیم و نظارت بر قراردادهای آتی.....

- قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۱۳
- الف. شاخص قیمت سهام..... ۲۱۴
- ب. قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۱۵
- ج. مزایای قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۱۶
- د. راههای تسویه قرارداد آتی شاخص سهام..... ۲۱۷
- انتقاد قرارداد..... ۲۱۷
- روش تصفیه نقدی..... ۲۱۷
۲. ماهیت حقوقی قراردادهای آتی خاص و قراردادهای آتی یکسان و قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۱۷
- ۲.۱. ماهیت حقوقی قراردادهای آتی خاص (Forward Contract)..... ۲۱۹
- الف. مصداق بیع نسبه به نسبه..... ۲۲۱
- ب. مصداق بیع العربون..... ۲۲۱
- ج. مصداق التزام برای معامله‌ای در آینده..... ۲۲۱
- بازار ثانویه قراردادهای آتی خاص..... ۲۲۲
- ۲.۲. قراردادهای آتی یکسان یا استاندارد شده (Futures)..... ۲۲۳
- ماهیت قراردادهای آتی یکسان..... ۲۲۶
- الف. بیع نسبه به نسبه..... ۲۲۶
- ب. تعهد بیع..... ۲۲۷
- ج. شرط ابتدایی..... ۲۲۷
- بازار ثانویه قراردادهای آتی یکسان..... ۲۲۸
- ۲.۳. ماهیت قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۳۰
۳. استنباط حکم فقهی قراردادهای آتی خاص، قراردادهای آتی یکسان، قراردادهای آتی شاخص سهام..... ۲۳۱
- ۳.۱. استنباط حکم فقهی قراردادهای آتی خاص و یکسان در بازار اولیه..... ۲۳۱
- بیع نسبه به نسبه..... ۲۳۲
- نگاه به اجماع از زوایه دیگر..... ۲۳۵
- ادله دیگر قائلین به بطلان..... ۲۳۷
۱. انحراف از فلسفه ابداع این قراردادها..... ۲۳۷
۲. قمار..... ۲۳۸
۳. احتکار..... ۲۳۹

۲۴۰	۴. اکل مال به باطل
۲۴۱	۵. مصداق «لا تبع ما لیس عندک»
۲۴۲	۶. وجود غرر در این قراردادها
۲۴۳	حکم شرعی وجه‌التزام
۲۴۳	بیع العربون
۲۴۴	رای اهل سنت در مورد بیع العربون
۲۴۵	نظر فقهای امامیه در مورد بیع العربون
۲۴۸	تصحیح قراردادهای آتی از راه صلح
۲۵۰	حکم وجه‌التزام در این صورت
۲۵۰	قراردادهای آتی به عنوان التزام برای معامله آینده
۲۵۱	استفاده از بیع‌الخیار به جای قرارداد آتی برای پوشش ریسک
۲۵۲	۲.۳. بازار ثانویه قراردادهای
۲۵۶	قراردادهای آتی شاخص سهام (Index Futures)
۲۵۸	نظر تحقیقی در مسأله
۲۵۸	کلام آخر
۲۶۱	فصل چهارم: قراردادهای حق اختیار معامله
۲۶۱	۱. معرفی بازار اختیارات - حق اختیار معامله
۲۶۲	تعاریف مفاهیم بازار اختیارات
۲۶۴	مزایای حق اختیار معامله
۲۶۴	۱. انعطاف‌پذیر بودن
۲۶۴	۲. فرصت مناسب برای سرمایه‌گذاران
۲۶۵	۳. معطل نمودن سرمایه
۲۶۵	۴. مدیریت ریسک
۲۶۶	۵. برآورد قیمت
۲۶۶	۶. افزایش کارایی بازار
۲۶۶	۷. نتایج عملیاتی
۲۶۶	۸. کلام آخر
۲۶۷	تقسیمات بازار اختیارات
۲۶۷	۱. اختیار خرید و اختیار فروش

- الف. اختیار خرید..... ۲۶۷
- ب. اختیار فروش..... ۲۶۷
۲. اختیار معامله اروپایی و اختیار معامله امریکایی..... ۲۶۸
- الف. اختیار معامله اروپایی..... ۲۶۸
- ب. اختیار معامله امریکایی..... ۲۶۸
۳. اختیارات قابل معامله در «بورس‌های رسمی» و قابل معامله در «فرا بورس»:..... ۲۶۹
- الف. بازار خارج از بورس (فرا بورس)..... ۲۶۹
- ب. بازار بورس‌های رسمی..... ۲۶۹
۴. تقسیم بندی بر اساس نوع دارایی که به این شرح است..... ۲۶۹
۱. ۴.۱. اختیار معامله روی سهام..... ۲۶۹
۲. ۴.۲. اختیار معامله روی شاخص..... ۲۷۰
۳. ۴.۳. اختیار معامله روی اوراق قرضه..... ۲۷۲
۴. ۴.۴. اختیار معامله روی قراردادهای آتی..... ۲۷۲
- جمع بندی مطالب مربوط به سود و زیان و قیمت در بازار اختیارات..... ۲۷۴
- ارزش ذاتی و ارزش زمانی..... ۲۷۵
- الف. ارزش ذاتی..... ۲۷۵
- ب. ارزش زمانی..... ۲۷۵
- پوشش ریسک در بازار اختیارات..... ۲۷۶
- ترکیب‌های اختیار معامله با دادوستد نقدی و سلف..... ۲۷۷
- راهبردهای ترکیب قراردادهای اختیار معامله..... ۲۸۲
۱. راهبردهای ترکیبی نامتقارن..... ۲۸۲
۲. راهبردهای ترکیبی متقارن شامل..... ۲۸۳
- سفته‌بازی در بازار اختیارات..... ۲۸۳
- استراتژی خرید اختیار خرید..... ۲۸۳
- استراتژی خرید اختیار خرید آتی..... ۲۸۴
- فروش اختیار آتی..... ۲۸۵
- استفاده سفته‌بازان از خطای فروشندگان اختیار..... ۲۸۶
- عملیات آربیتراژ در بازار اختیارات..... ۲۸۷
- دو مطلب در مورد معاملات «اختیار آتی»..... ۲۸۸
- اوراق بهاداری که خصوصیت‌هایی شبیه اختیار معامله دارند..... ۲۸۹
۱. واراننت..... ۲۹۰

- دیگر تفاوت‌های وارانت و اختیار خرید ۲۹۰
- الف. محدودیت تعداد آن‌ها در بازار ۲۹۰
- ب. آثار واقعی بر شرکت ۲۹۰
۲. حق تقدم ۲۹۱
۳. شرایط بازخرید اوراق قرضه ۲۹۱
۴. اوراق بهادار قابل تبدیل ۲۹۱
- مزایا و معایب اوراق بهادار قابل تبدیل ۲۹۳
۲. ماهیت حق اختیار معامله (option) ۲۹۴
- نظریه‌های دیگر در مورد Options ۲۹۵
- الف. وکالت ۲۹۵
- ب. بیمه ۲۹۶
- وجوه تشابه بین بیمه و حق اختیار معامله ۲۹۷
- ج. قولنامه ۳۰۱
- د. حق اختیار معامله و بیع العربون ۳۰۲
- ه. حق اختیار معامله و هبه معوضه ۳۰۲
- استنباط حکم فقهی حق اختیار معامله ۳۰۳
- ادله مخالفان ۳۰۳
۱. قمار ۳۰۳
۲. اختیار معامله و بیع العربون ۳۰۴
۳. عدم انطباق هیچ یک از عقود شناخته شده بر عقد اختیار معامله ۳۰۷
۴. وجود غرر در اختیار معامله ۳۰۹
۵. فقدان برخی شرایط بیع ۳۱۰
- دلایل مجوزین اختیار معامله ۳۱۴
۱. انتفاء غرر ۳۱۴
۲. شباهت با بیمه ۳۱۴
۳. عقد اختیار به عنوان مصداق بیع حق ۳۱۵
۴. اندراج اختیار معامله در یک معامله صحیح به صورت شرط ضمن عقد ۳۱۸
۵. استفاده از عقد صلح ۳۲۰
۶. استفاده از شرط ۳۲۱
۷. استفاده از جعاله ۳۲۱
- برخی موارد خاص ۳۲۱

۳۲۳	بازار ثانویه عقود اختیار معامله
۳۲۴	حکم شرعی وارانته و اوراق ترکیبی
۳۲۵	اختیار معامله روی شاخص‌ها
۳۲۵	حکم شرعی معاوضات
۳۲۶	اوراق بهادار قابل تبدیل
۳۲۷	خلاصه و نتیجه‌گیری
۳۳۳	کتابنامه
۳۳۳	الف. کتاب‌های فارسی
۳۴۱	هـ. منبع انگلیسی
۳۴۳	فهرست آیات و روایات
۳۴۳	فهرست آیات
۳۴۴	فهرست روایات
۳۴۷	نمایه
۳۵۵	نمایه موضوعی
۳۶۷	ضمائم

پیشگفتار

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظامی بر اساس آموزه‌ها و احکام آن در ایران از یک سو و شکست مکاتب بشری و ناکامی نظام‌های گوناگون اجتماعی در تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان از سوی دیگر، بر گستره انتظار بشر از اسلام افزوده است.

انتظار آن است که دین اسلام به‌عنوان دین هدایت فرد و اداره جامعه، نظام‌های اجتماعی و دیدگاه آن در مواجهه با یافته‌های علوم انسانی و مکاتب بشری، با منطقی مستدل و مستند ارائه گشته، بینش‌ها، ارزش‌ها و منش‌های دینی متدینان، آسیب‌شناسی و ساحت قدسی دین از پیرایه‌های موهوم و موهون پیراسته گردد.

تحقق این امور، پژوهشی دقیق، جامع و سامان‌مند پیرامون کشف و بازآفرینی آموزه‌های اسلام و نظام‌های اجتماعی آن و همتی والا و تلاشی شایسته و روزآمد می‌طلبد.

بدین منظور پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که نهادی علمی است، در قالب سه پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی و فرهنگ و مطالعات اجتماعی و سیزده گروه علمی تخصصی در سال ۱۳۷۳ تأسیس گردید.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی، که مشتمل بر سه گروه اقتصاد، حقوق و سیاست است، به‌طور خاص با مطالعه نظام‌های اجتماعی، اهداف زیر را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظام‌های اجتماعی اسلام و ارائه الگوی‌های کاربردی در قلمرو آن؛
 ۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدد‌رسانی به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
 ۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه به انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛
 ۵. پاسخ‌گویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
 ۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظام‌های معارض.
- یکی از بازارهای مهم در اقتصادهای معاصر، بازار کالاها به‌ویژه کالاهایی که به‌عنوان مواد اولیه در تولید محصولات به‌کار می‌روند، کالاهای کشاورزی، مواد اولیه کارخانجات صنعتی چون فولاد، مس، آلومینیوم و کالاهایی چون نفت و گاز جایگاه مهمی در بازار دارند. حساسیت معاملات انجام گرفته روی این کالاها، چه نسبت به عرضه‌کنندگان و چه برای تقاضاکنندگان، باعث پیدایش انواع معاملات و ورود انواع معامله‌گران با اهداف و انگیزه‌های متفاوت شده است. انواع معاملات سلف، معاملات آتی، آتی یکسان و انواع حق اختیار معامله برای تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان و واسطه‌های مالی و کارگزاران بورس، پیچیدگی خاصی به این بازار بخشیده است به‌ویژه اینکه غالب این معاملات در مغرب زمین ابداع شده‌اند و از جهت انطباق با فقه اسلامی محل تردید جدی هستند.
- تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر غلام‌علی معصومی‌نیا در گروه اقتصاد پژوهشکده نظام‌های اسلامی است به بررسی فقهی و اقتصادی این بازارها به‌ویژه ابزارهای مالی مشتقه می‌پردازد و جایگاه فقهی هر یک از معاملات را تبیین می‌کند.
- از محقق ارجمند که افزون بر تحصیلات عالی حوزه و دانشگاه، آثار علمی

ارزنده‌ای در عرصه بازار مالی دارند و از شورای علمی گروه اقتصاد به‌ویژه ارزیابان تحقیق حجج اسلام سیدعباس موسویان و مجید رضایی که با مطالعه و راهنمایی‌هایشان بر غنای اثر افزوده‌اند و از گروه اقتصاد سازمان انتشارات و از حجت‌الاسلام و المسلمین ابوالقاسم علیدوست به جهت راهنمایی‌های ارزنده و مفیدشان و از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که زحمت و پراستاری و انتشار اثر را بر عهده دارند، تقدیر و تشکر می‌شود.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی

www.ketab.ir

مقدمه

هر نظام اقتصادی در سطح کلان از دو بخش تشکیل می‌شود: بخش حقیقی واقعی و بخش مالی. بخش حقیقی شامل مصرف، سرمایه‌گذاری، تولید، صادرات، واردات و ... است و در بخش مالی، پول و اوراق بهادار مبادله می‌شود. بخش حقیقی خود شامل بازار کالا و بازار عوامل تولید (کار و سرمایه غیرنقدی) است. بخش مالی، بازار پول و بازار سرمایه با زیرمجموعه‌های تبعی و فرعی را در بر می‌گیرد. رشد مطلوب بخش واقعی اقتصاد، بدون وجود یک نظام مالی کارا دست‌یافتنی نیست. یکی از مشکلات اصلی بخش واقعی، عدم تکافوی سرمایه‌های پراکنده کوچک در دست مردم برای انجام سرمایه‌گذاری‌های لازم است. سیستم مالی مطلوب سیستمی است که بتواند به اندازه کافی به طراحی ابزارهای مناسب پردازد تا افرادی که توانایی سرمایه‌گذاری دارند اما فاقد سرمایه لازم هستند، با استفاده از این ابزارها به تجمیع سرمایه‌های کوچک و پراکنده در دست مردم پردازند. به همین منظر متخصصان مالی به ابداع ابزارهای بسیار متنوعی اقدام کرده‌اند که روز به روز گسترش می‌یابند. تنوع این ابزارها به گونه‌ای است که با سلیق اقشار مختلف سازگاری دارد. از طرفی فعالیت‌های اقتصادی معمولاً دارای ریسک است؛ به خصوص ریسک قیمت. قسمت عمده‌ای از ابزارهای مالی علاوه بر فواید یاد شده، توان بالایی برای مدیریت ریسک دارند. این ابزارها به «ابزارهای مشتقه»¹

معروفند. ابزارهای مشتقه با اوراق بهادار، ارز، نرخ بهره و کالاها ارتباط زیادی دارند، گرچه فلسفه ابداع این ابزارها مقابله با ریسک و تأمین مالی مبادلات بود، اما رفته رفته مسائل جدیدی مانند بورس‌بازی بروز کرد و موجب شد این ابزارها علاوه بر موافقان، با مخالفت عده‌ای از صاحب‌نظران مواجه شود. این ابزارها گرچه عمدتاً در بازارهای مالی آمریکا و کشورهای اروپایی ابداع شده‌اند، لکن در کشورهای اسلامی نیز از آن‌ها استفاده می‌شود. نزدیک به ربع جمعیت جهان را مسلمانان تشکیل می‌دهند. ما مسلمانان به حق معتقدیم اسلام دین تمام زمان‌ها است و توانایی پاسخ‌گویی به تمامی نیازهای بشر در تمامی اعصار را دارا می‌باشد. از این رو بر متخصصان مسلمان و مجتهدان لازم است که این قبیل موضوعات را مورد بررسی دقیق قرار دهند. آن‌ها باید حکم شرعی ابزارهایی که در بازارهای مالی به کار گرفته می‌شود را روشن کنند و در ضمن ابزارهای جدیدی که می‌توان در چهارچوب ضوابط شرعی برای پویایی بازار مالی کشورهای اسلامی ابداع کرد را معرفی نمایند. به این ترتیب زمینه برای تدوین نظام جامع مالی اسلامی فراهم می‌شود که جای آن بسیار خالی است. هدف بررسی حاضر، بررسی فقهی ابزارهای مشتقه در بازار بورس است.

ادبیات موضوع

چندی است که برخی از صاحب‌نظران به بررسی فقهی ابزارهای مشتقه پرداخته‌اند. عمده کارهای صورت گرفته از این قرار است:

صورت‌جلسات مجمع الفقه الاسلامی، شیخ محمد مختار الاسلامی نزدیک‌ترین چیز به قراردادهای اختیار معامله را قمار دانسته و به بطلان آن‌ها حکم کرده است.^۱ علی محی‌الدین القره‌داغی قراردادهای آتی را غالباً سبب اضرار به یکی از دو طرف و مصداق بیع معدوم و در نتیجه باطل می‌داند. وی می‌گوید:

۱. مجمع الفقه الاسلامی، العدد السابع، الجزء الاول، ص ۲۴۰.

در این قراردادها راتحه قمار وجود دارد.^۱

قاضی محمدتقی المشائی گفته است:

قراردادهای آتی هیچ غرض مشروعی ندارند.^۲

شیخ صدیق الضمیر، عبدالجلیل الفزازی، محمدعلی القسری و دیگر صاحب نظران نیز به دلایل مشابه به بطلان همه این قراردادها حکم کرده اند.^۳

آیت الله مؤمن در کتاب کلمات سدیدة تحت عنوان «عقود الاختیارات» به بررسی موضوع و بیان حکم فقهی قرارداد اختیار خرید و اختیار فروش می پردازد و آنها را از باب فروش حق تصحیح می کند.^۴

مقاله «بررسی فقهی ابزارهای مالی مشتقه» از مجید رضایی، در این مقاله نویسنده برخی از صور قراردادهای آتی را قابل تصحیح و معامله حق اختیار معامله را فاقد اشکال شرعی دانسته است.^۵

مقاله «فلسفه و سیر تکاملی ابزارهای مالی مشتقه و دیدگاه های فقهی»، از صیدالله عصمت پاشا ترجمه علی صالح آبادی. در این مقاله قراردادهای آتی و اختیار معامله با بیان سیر تکاملی آنها معرفی و نظر برخی علمای اهل سنت ذکر شده است. این عده تمامی این قراردادها را باطل می دانند.^۶

مقاله «اوراق اختیار معامله در منظر فقه امامیه» از مجید رضایی چاپ شده در فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) شماره ۲۵، بهار ۱۳۸۴.

پایان نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امام صادق (ع) تحت عنوان: «امکان سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام» از سید محسن حسینی چالشتری در سال ۱۳۷۶. در این رساله قراردادهای آتی معرفی شده و بر اساس برخی فرض ها، قابل تصحیح قلمداد شده است، مانند اینکه آن را

۱. همان، ص ۱۵۵.

۲. همان، ص ۳۵۳.

۳. همان، صص ۱۹۰، ۱۸۳، ۱۸۰ و العدد السادس، الجزء الثاني، ص ۱۶۱۷.

۴. آیت الله محمد مؤمن، کلمات سدیدة فی مسائل جدیدة، ص ۲۳۱.

۵. مجله تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۱، پائیز ۱۳۸۲.

۶. فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۹، بهار ۱۳۸۲.

مصادق عقد غیرمعین بدانیم، و بر اساس فرض‌های دیگر مانند اینکه آن را بیع سلف بدانیم، حکم بطلان آن صادر گردیده است.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امام صادق (ع) تحت عنوان: «امکان سنجی راه‌اندازی بازار آتی شاخص سهام (با تأکید بر مسائل شرعی و نیازمندی‌های بازار سرمایه)» از علی صالح‌آبادی، دفاع شده در سال ۱۳۸۱. نویسنده در این رساله، این قراردادها را نزدیک به قمار و در نتیجه باطل دانسته است.

از مطالعه تحقیقات انجام گرفته می‌توان نتیجه گرفت که به دلیل پیچیدگی موضوع، هنوز در ابتدای راه هستیم و باید کارهای جدی‌تری صورت گیرد. بررسی حاضر نیز قدمی در این راستا است. از ویژگی‌های این تحقیق، بررسی اجتهادی ابزارهای مشتقه است.

پرسش‌های تحقیق

در مورد ابزارهای مشتقه، پرسش‌های زیادی وجود دارد، اما سؤالاتی که جنبه محوری داشته و اساس این تحقیق را تشکیل می‌دهند عبارتند از:
آیا می‌توان ابزارهای مشتقه را بر اساس فقه اسلام تصحیح کرد؟
آیا می‌توان برای ابزارهایی که مشکل شرعی دارند، جایگزین‌های مناسبی طراحی نمود؟

روش تحقیق

موضوعات فقهی که در این تحقیق نیاز به بررسی دارند، دو دسته‌اند؛ یک دسته در مباحث نقش محوری و تعیین‌کننده دارند مانند بیع دین به دین، شرط ابتدایی، بیع حق و ... دسته دوم گرچه فی‌نفسه مهم‌اند، اما اختلاف‌های فقهی در آنها در استنباط موضوع‌های مربوط به مشتقات تعیین‌کننده نیست، مانند اصالة اللزوم و اصالة الصحة و ... موضوعات دسته اول بررسی اجتهادی خواهند شد اما در مورد موضوعات دیگر، بر اساس نظر مشهور فقها مشی

خواهیم نمود. روش تحقیق از نظر جمع‌آوری مطالب، کتابخانه‌ای می‌باشد.

فرضیه تحقیق

بیش‌تر ابزارهای مشتقه به شکل تعریف شده قابل تصحیح هستند و یا راه مناسب دیگری برای تصحیح آن‌ها وجود دارد. فقط برخی از آن‌ها هستند که به کلی باطلند و هیچ راه شرعی برای تصحیح آن‌ها وجود ندارد؛ مانند قراردادهای آتی شاخص سهام.

فصل‌های تحقیق

این پژوهش در یک مقدمه و پنج فصل به شرح زیر انجام خواهد شد:

فصل اول: شامل کلیات و تعاریف از قبیل: معرفی اجمالی بازار بورس در اقتصاد، تأثیر بازار بورس در سطح کلان اقتصاد، معرفی اولیه ابزارهای مشتقه و جایگاه آن در بازار بورس.

فصل دوم: در این فصل ابتدا روش استنباط مسائل فقهی بیان می‌شود، سپس مبانی فقهی مورد نیاز برای روشن شدن حکم ابزارهای مشتقه را بررسی خواهیم کرد. احکام مربوط به بیع سلف، بیع دین، بیع کالی به کالی، بیع حق، شرط ابتدایی، نقش انگیزه در معاملات، پدیده بورس‌بازی از منظر فقه به‌طور مستوفی بیان خواهد شد.

فصل‌های سوم و چهارم: در این دو فصل حکم ابزارهای مشتقه به صورت جداگانه استنباط می‌شود. در فصل سوم احکام مربوط به Forwards (قراردادهای آتی خاص) و Futures (قراردادهای آتی یکسان) و در فصل چهارم احکام Options (حق اختیار معامله) و در نهایت حکم قراردادهای ترکیبی، سوآپ، واراننت بیان خواهد گردید.

در نهایت جمع‌بندی و پیشنهادها مطرح می‌شود.